

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 2, Sayfa: 381-402, TEMMUZ – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 24.04.2018 **Kabul Tarihi:** 04.07.2018

18. YÜZYILDA ERZURUM KALESİ'NİN İAŞESİ VE TEMİN EDİLDİĞİ BÖLGELER

Subsistence (Food) of Erzurum Castle in 18th Century, And The Regions Where Supplied

Uğur DEMLİKOĞLU*

ÖZ

Erzurum, stratejik konumu itibarıyla Anadolu'yu İran ve Kafkasya'ya bağlayan tarihi İpek yolunun en önemli güzergâhlarının birinde yer almaktadır. Erzurum sadece ticaretle değil aynı zamanda askeri ve lojistik bakımından da önemli bir bölgedir. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devletine katılan Erzurum; İran, Kafkasya ve Bağdat üzerine yapılacak tüm askeri seferlerde lojistik bir üst durumundadır. Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Erzurum Kalesi, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan savaşlarda Osmanlı ordusunun toplanma merkezi haline gelmiştir. Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu iaşenin temin edilmesi ve nakliyesi önemli bir organizasyonu gerektirmektedir. Bu makalede; mevcut belgelerin ışığında Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun iaşesini, iaşeye yapılan masrafları, iaşenin temin edildiği bölgeler ile Erzurum Kalesi'ne nakliyesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Kale, İaşe, Lojistik, Osmanlı Ordusu

ABSTRACT

Erzurum is on one of the most important routes of the historical Silk Road connecting Anatolia to Iran and the Caucasus due to its strategic location. Erzurum is an important region, not only about trade, but also in terms of military and logistic. Erzurum, annexed the Ottoman State during the reign of Yavuz Sultan Selim (Sultan Selim The Stern), has a logistical base status in all military expeditions to be made on Iran, Caucasia and Baghdad. This situation continued in the 18th century. Erzurum Castle became the assembly center of the Ottoman army in 18th century, during the war between the Ottoman Empire and the Safavids. The supply and transportation of the subsistence needed by the Ottoman army, located at Erzurum Castle, requires an important organization.. In this article, in the light of the present documents, the subsistence of Ottoman Army, located in Erzurum Castle, the expenses made for the subsistence, the regions where the subsistence was supplied and their transportation to Erzurum Castle were discussed.

Keywords: Erzurum, Castle, Subsistence, Logistic, Ottoman Army

Giriş

Devletler arasındaki savaşların uzun sürmesi, kalabalık ordular tarafından yapılması ve askeri birliklerin daimi ordulardan oluşması gibi nedenler; orduların iaşesinin temini konusunda büyük problemlere yol açmıştır. Savaş dönemlerinde orduya verilecek iaşenin temini ya da yokluğu savaşın gidişatını etkilemiş ve bu sebeple devletler sefer güzergâhı üzerinde önemli tesisler kurarak ordunun iaşesini önceden sağlamaya çalışmışlardır. Ordunun iaşe temini devlet hazinesine büyük masraflar getirmiş ve bu iş için özel bütçeler hazırlanmış aynı zamanda halk da bu masraftan etkilenmiştir¹.

Osmanlı Devleti, savaş dönemlerinde sefere katılan ve sayıları yüz binleri aşan ordusunun iaşesini sağlamak ve sahip olduğu yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için zahire temin etmek mecburiyetindeydi. Ordunun beslenmesi ve zahire temin edilmesi önemli bir organizasyon ve

* Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi SİİRT e-posta: ugurtarih@hotmail.com

Bu makale Uğur DEMLİKOĞLU'nun "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi" adlı doktora tezinden alınmış ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, 2011, s. 371- 372.

masraf gerektiren bir işti. Bu masrafı en aza indirebilmek için savaş dönemlerinde halktan *avarız-ı divaniye* adında bir vergi alınmakta ve zirai ürünlerin üretim ve dağıtımının takip edilmesi maksadıyla denetim mekanizmaları oluşturulmaktaydı².

16. yüzyılda Osmanlı Devleti yapmış olduğu seferlerden elde ettiği tecrübelerle gerek batıda gerekse doğudaki ordu güzergâhlarının bulunduğu önemli yerlerde ordu için zahire ambarları kurmuştur. Anadolu'nun belli başlı yerlerinden temin edilen zahire de araba, at, deve ve katırlarla kara yoluyla ordunun bulunduğu ilgili merkeze gönderilmiştir. Ancak bu nakiller hem masraflı hem de uzun sürebiliyordu³.

Uzun süren sefer dönemlerinde kış şartlarından dolayı ordu, cepheye yakın bölgelerde konaklar ve ertesi sene yapılacak savaş için hazırlıklar yapardı. Ordunun ve ihtiyaçlarını taşıyan hayvanların barınmaları için kışlaklar temin edilmiş ve kışlak yapılan bölgeler maddi anlamda büyük külfetler altına girmiştir. Ordunun ve hayvanların iâşesi bölge halkının sorumluluğuna bırakılmıştır⁴.

Osmanlı Devleti sınır boylarında bulunan kalelerinin askeri gücünü özellikle sefer sırasında artırmış; bu yerlerde uzun süre yetebilecek kadar gıda stoku yapılmasına önem vermiştir. Bu nedenle hudut boylarında bulunan kalelere buğday, arpa, un, yem gibi temel besin kaynakları göndermiştir⁵.

Osmanlı sefer ordusunun İran'a karşı hudut noktasında bulunan Erzurum Kalesi'nde zahire ihtiyacı karşılanmıştır. Zahirenin miktarı, masrafı ve karşılandığı bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Erzurum'da Bulunan Osmanlı Ordusunun Zahiresi ve Temin Edildiği Yerler

Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşandığı 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunun en önemli konaklama, barınma, lojistik ve iâşe temininin sağlandığı merkezlerden birisi Erzurum Kalesi'dir. Belgelerde İslam ordusu⁶ olarak kendisini vasıflandıran bu ordunun ihtiyaç duyduğu zahirenin karşılandığı yerleri üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalardan satın alınanlar, ikincisi ise Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal gibi İç Anadolu'da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarından nakledilen yerler ve üçüncüsü ise Orta Avrupa ve Balkanlardan gemilerle Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilendir⁷.

1.1. Erzurum

Osmanlı Devleti şark seferlerini düzenlerken güzergâh üzerinde askerinin iâşesi için çok önemli ambarlar inşa etmiştir. Bu ambarlar Trabzon, Bayburt, Erzurum, Van ve Diyarbakır'da bulunmakta idi. Erzurum Kalesi'nde bulunan ambar, Şark seferlerinde çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Erzurum'da bulunan ambar yaklaşık 200.000 kile (5.131 ton) ve üzerinde bir zahire alabilme kapasiteyle Trabzon, Bayburt, Van ve Diyarbakır ambarlarından daha fazla büyüklüğe sahipti⁸. İran seferlerinde kuzeyde Erzurum, güneyde ise Diyarbakır ambarları cepheye yakın olmaları sebebiyle askeri birliklere daha kolay ve hızlı bir şekilde iâşe temin etmekteydi⁹. 18. yüzyılın en önemli

² Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007, s. 119.

³ Ömer İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *OTAM*, Sayı: 21, Bahar 2007, s. 21, 22.

⁴ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 26.

⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590.

⁶ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

⁷ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2; BA., *C.AS. 54118*; BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

⁸ Ömer İşbilir, *İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, s. 34.

⁹ Rhoads Murphy, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s. 110.

seyyahlarından Tournefort, seyahatnamesinde Erzurum'un büyük bir kent olduğunu Karadeniz'e 5 gün, İran sınırına da 10 günlük bir uzaklıkta bulunduğunu belirtmiştir¹⁰.

18. yüzyılda Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahire iki şekilde karşılanmakta idi. Bunlardan ilki *mubayaa* yani malın piyasadaki değerinin ödenerek satın alınmasıyla, ikincisi ise ordu mensuplarının yol boyunca yaptıkları serbest alışverişlerle olmaktadır. Mubayaa usulünde satıcı için bir ticari faaliyet söz konusu değildir, devletin belirlediği ve satıcının da vermek zorunda olduğu bir mecburiyetlik söz konusuydu¹¹.

Ambarlara gelen zahireler depolanırken emin ve kâtip görevlendirilir ve bu kişiler depoladıkları zahireleri düzenli bir biçimde deftere kaydederdiler. Depoların sağlam olmasına ve tamire muhtaç olan yerlerinin bir an önce tamir edilmesine özen gösterilmiştir. Depolara konulacak zahirenin kalburlanıp temizlenmesi zorunlu olmakta ve depolama işlemi esnasında mühürlü temessük verilmekteydi¹².

Ambarlarda bulunan zahirenin çürüme tehlikesi ortaya çıktığında depodaki zahire yöneticiler tarafından belirlenen mîrî terekenin birim fiyatı üzerinden satılmakta ve yerine yeni mahsuller alınmaktaydı¹³.

Erzurum Kalesi'ndeki ambarın, İran sınırındaki önemli yerlere ulaştırılmasında önemli bir geçiş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Mesela; 11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olan Osman'a gönderilen bir hükümde; Tebriz Seraskeri Vezir Abdullah Paşa'nın zahire ihtiyacının karşılanması için Erzurum Gümrük Emini olan Osman'ı görevlendirilmiştir. Tebriz'e ulaştırılacak zahirenin Erzurum Eyaletindeki Karahisar-ı şarki sancağı ile Kemah ve Kuruçay kazalarından toplanılması istenilmiş ve mubayaa yapılan zahirenin yük hayvanları ve arabalarla taşınarak Erzurum Gümrük Emini Osman'a ulaştırılması istenmiştir¹⁴.

11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Trabzon iskelesine memur Hüseyin'e, kul kethüdası olan Mehmed'e, Trabzon Ambar Emini olan Mustafa'ya ve Trabzon Gümrük Emini'ne bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Erzurum'da mubayaa ferman olunan iki bin çift çuval unun Tebriz Seraskeri'ne verilmesi ve bu iki bin çift çuval unun dışında bin çift çuval unun da cephaneye birlikte Asitane-i saadetten Trabzon iskelesine gemilerle gönderileceği bildirilmiştir. Trabzon ulaşan bu cephane ve bin çift çuval unun da çeşitli yük hayvanlarıyla taşınarak Erzurum Gümrük Emini Kapıcıbaşı Osman'a teslim edilmesi emredilmiştir. Yine aynı tarihte Erzurum Gümrük Emini Osman'a gönderilen diğer bir hükümde, Tebriz Seraskeri için Trabzon'dan gelecek un ve mühimmatın gönderilmesi istenmiştir. Van tarafından un çuvallarının Tebriz Seraskeri'ne gönderilmesinin mümkün olmadığı ve Tebriz Seraskeri'nin ihtiyaç duyduğu her ne varsa bir an önce Erzurum'dan gönderilmesi emredilmiştir¹⁵.

Osmanlı ordusunun en önemli tayinatın başında ekme ve peksimet gelmektedir. Her ikisi de buğdaydan imal edilmesine rağmen farklı özelliklere sahiptir. Peksimet, ekme pişirmeye uygun zamanın veya gerekli hububatın bulunmadığı savaş durumlarında askerlerin ihtiyacını karşılayan ve uzun süre bozulmadan kalabilen bir gıda maddesidir. Ekme ise pişirmek için yeterli zamanın ve alt yapının bulunduğu, savaştan uzak zamanlarda, sıcak tüketilen bir gıda maddesi olmuştur. Arşiv vesikalarında "nan" olarak yer almıştır¹⁶.

¹⁰ Joseph Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), C. II, 2008, İstanbul, s. 128.

¹¹ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 123.

¹² İşbilir, *İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹³ İşbilir, *İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹⁴ BA., C.AS. 44828.

¹⁵ BA., C.AS. 44828.

¹⁶ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 154.

1730- 1731 (1143) tarihlerinde Erzurum Gümrük Emni Ali Ağa tarafından Erzurum'da bulunan ordu için 60 bin İstanbul kilesi¹⁷ (1.500 ton) un, 180 bin İstanbul kilesi arpa (4.500 ton) ve 10 bin kantar¹⁸ (550 ton) peksimet alınmıştır. Arpanın her bir İstanbul kilesi için 40 akçe, un için 60 akçelik bir bedel belirlenmiştir. Peksimet için ise her bir kantarına 30 akçe bir bedel konmuştur. Sonuçta 1730- 1731 (1143) tarihlerinde arpaya 7.200.000 akçe, un için 3.600.000 peksimet için ise 2500 kuruşluk bir ödeme oluşmuştur¹⁹.

Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanması için mubayaacı adı verilen mübaşirler görevlendirilmiştir. Mubayaacılar faaliyet gösterdikleri yerlerin coğrafi büyüklüğüne göre sancakta, kazada veya iskelede görev alabilirlerdi. Mubayaacıların görev aldıkları yerlerde satın aldıkları zahireyi müfredatıyla birlikte deftere kaydetmek mecburiyetleri vardı. Bu defterlerde mubayaacılar zahire satın almaları için ödenen ücretler, kazalardan satın aldıkları zahire miktarı ile eksik kalan zahire miktarları kaydedilirdi. Mubayaacılar hububat alımları ile ilgili hazırladıkları muhasebe icmal defterlerini Mevkufat Kalemi'ne gönderirlerdi. Mübaşirlerin dışında kazalarda kadılar, menzil mübaşirleri, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ve ayanlar da mubayaa işini takip ederdi²⁰.

Tebriz Serasker'i Vezir Ali Paşa'ya, Erzurum mollasına, İstanbul'dan mübaşir tayin olan Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından olup Erzurum Eyaletinin zahire mubayaasına memur olan Ali'ye, Malazgirt kadısına, Kars ve Malazgirt mubayaacılarına 1731 yılı Haziran sonu Temmuz başlarında (evâhir-i Zilhicce 1143) zahirenin toplanması için önemli bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde ordunun zahire ihtiyacı için Dergâh-ı Muallâ kapıcı başlarından Ali'nin Erzurum Eyaletinden 360.000 kile arpa, 120.000 kile un ve 20.000 kantar peksimetin pişirilmesi için 50.000 kile un alınması da emredilmiştir. Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden Hüseyin'in marifetiyle de Kars Eyaleti'nden 20.000 kile buğday, 30.000 kile un ve 120.000 kile arpa mubayaa edilmesi istenmiştir. Ayrıca Malazgirt ve Adilcevaz sancaklarından 20.000 kile buğday ve 40.000 kile arpanın mubayaa edilmesi de bildirilmiştir. Erzurum eyaletinde toplanan zahirenin ulaştırılması için de gerekli olan mekkâre için Erzurum hazinesi ve gümrük mallarından ve Hâzine-i Âmir'e'den 25.000 guruş verileceği bildirilmiştir. Alınacak bu zahirenin bir an önce Tebriz Seraskeri Ali Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir²¹.

Erzurum'da 1733- 1736 yılı ve 1733- 1735 tarihleri arasında satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun döneminde olmasıdır. Safevi ordusunun başında bulunan Nadir'in 100 bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı kuşatmış ve şehri kurtarmak üzere Erzurum Valisi ve Vezir-i âzam Topal Osman Paşa Seraskerlik görevine tayin edilmiştir. Topal Osman Paşa maiyetinde bulunan 100.000 kişilik bir orduyla harekete geçerek Kerkük önlerinde Bağdat'a 12 saat mesafedeki Duçum mevkiinde Nadir'i yenilgiye uğratmış ve Temmuz 1733 tarihinde Bağdat'ı kurtarmıştır²². Erzurum Valisi Topal Osman Paşa'nın emrinde 100.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı. Dolayısıyla ordunun beslenmesi için çok miktarda buğday ve arpa ihtiyacı ortaya çıkmış ve devam eden Osmanlı- İran savaşları da bu ihtiyacı arttırmıştır.

¹⁷ Garo Kürkman 1 İstanbul kilesini ortalama 25 kg olduğunu ifade etmiştir. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Ocak 2013, İstanbul, s. 378. Halil İncalcık ise bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004, s. 251. Çalışmamızda bir İstanbul kilesinin değerini 25 kg üzerinden hesaplamaktayız

¹⁸Halil İncalcık 1 kantarın 44 okka (56,499 kg) olduğunu belirtmiştir. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı*, s. 250. Şevket Pamuk 44,3 kg, Yılmaz Kurt ise 50,368 kg olduğunu belirtmiştir. Genel olarak itibar edilen görüş ise 1 kantarın 55- 56 kg arasında olduğudur. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 52. Çalışmamızda 1 kantar 55 kg olarak kabul edilmiş ve hesaplamalar bu değer üzerinden yapılmıştır.

¹⁹ BA., *D. MKF. d. 29061*, s. 4.

²⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 127, 128

²¹ BA., *MHM. d. 138*, s. 54, 55/ 187.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara, 1988, s. 224.

Revan ve Gence kalelerine nakledilen zahireden sonra Erzurum Kalesi'nde 48.068,5 İstanbul kilesi buğday, 41.460,5 İstanbul kilesi arpa kalmıştır. Bu miktarın bir kısmı Erzurum Kalesi'nde bir kısmı ise Hasan Kale de bulunmuştur. Erzurum İç Kalesi'nde yedi adet mîrî ambar bulunup bunun altısının zahire ile diğer ambarının ise peksimetle dolu olduğu ve dolayısıyla Erzurum İç Kalesi'nde bulunan ambarlara konulacak zahireye yer kalmadığı da bildirilmiştir²³.

Erzurum Gümrük Emîni İsmail Ağa tarafından Erzurum'da bulunan İslâm Ordusu için 1733-1734 (1146) tarihlerinde 40 bin İstanbul kilesi buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpanın satın alındığı kaydedilmiştir. Ayrıca buğdayın her bir İstanbul kilesi için 70 akçe, arpa için de 45 akçelik bir fiyat biçilmiştir. Dolayısıyla buğday için 2.800.000 akçe, arpa içinde 2.700.000 akçe ödenmiştir²⁴. Buğday ve arpa için yapılan masraf toplamda 45833 guruş 40 akçedir.

Tablo 1: Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusu İçin Erzurum Eyaleti'ndeki Kazalardan Satın Alınan Buğday ve Arpa (1733 ve 1734/1146)²⁵

Kazanın İsmi	Alınan Buğday Miktarı	Alınan Arpa Miktarı	Buğday İçin Yapılan Masraf	Arpa İçin Yapılan Masraf	Toplam
Erzurum Merkez ve Köyleri	3.000 İ. K	5.000 İ. K	1.750 Guruş	1.875 guruş	3.625 guruş
Pasin ve Micinkerd	3.000 İ. K	4.300 İ. K	1.750 guruş	1.612,5 guruş	3.362,5 guruş
Hasan ve Tekman	1.300 İ. K	2.000 İ. K	758 guruş 40 akçe	750 guruş	1.508 guruş 40 akçe
Kığı	2.900 İ. K	4.000 İ. K	1.691,5 guruş 20 akçe	1.500 guruş	3.191,5 guruş 20 akçe
Kız- ucan	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe
Erzincan	3.333 İ. K	5.000 İ. K	1.944 guruş 30 akçe	1.875 guruş	3.819 guruş 30 akçe
Kemah, Kuruçay ve Gürcanis	4.000 İ. K	6.000 İ. K	2.233 guruş 20 akçe	2.250 guruş	4.583 guruş 40 akçe
Şıryan	800 İ. K	1.200 İ. K	466,5 guruş 20 akçe	450 guruş	916,5 guruş 20 akçe
Kelkit	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 açe
Bayburt	3.233 İ. K	5.000 İ. K	1.885,5 guruş 50 akçe	1.875 guruş	3.720 guruş 50 akçe
Tercan	1.700 İ. K	2.500 İ. K	992 guruş 6 akçe	937,5 guruş	1.929,5 guruş 6 akçe
İspir	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe

²³ BA., *D.MKF. MBŞ. d. 31826*, s. 2.

²⁴ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2

²⁵ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2

Tortum	400 İ. K	500 İ. K	233 guruş 40 akçe	187,5 guruş	420,5 guruş 40 akçe
Karahisar-ı Şarki	13.333 İ. K	20.000 İ. K	7.777,5 guruş 34 akçe	7.500 guruş	15.277,5 guruş 34 akçe
Toplam	40.000 İ.K (1.000 ton)	60.000 İ.K (1.500 ton)	2.800.000 akçe Yaklaşık (23.333,3 guruş)	2.700.000 akçe (22.500 guruş)	45.833 guruş 40 akçe

Yukarıdaki tabloda 1733- 1734 (1146) tarihinde Erzurum eyaleti ve kazalarından satın alınan 40.000 İstanbul kilesi buğday ve 60.000 İstanbul kilesi arpanın hangi kazalardan ve ne miktarda alındığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. En fazla buğday ve arpanın satın alındığı kazanın Karahisar-ı Şarki olduğu görülmektedir. Bu kazadan 13.333 İstanbul kilesi buğday ve 20.000 İstanbul kilesi arpa temin edilmiş; buğday ve arpa için 15277,5 guruş ve 34 akçelik bir harcama yapılmıştır. Buğday ve arpanın en az alındığı kaza ise Tortum kazası olmuştur. Bu kazadan 400 İstanbul kilesi buğday ve 500 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır²⁶.

1734- 1735 (1147) tarihlerinde yine Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday ve 70 bin İstanbul kilesi arpanın temin edildiğini tespit edebilmekteyiz. Ancak öncekilerden farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa içinde 40 akçelik bir fiyatın belirlendiği görülmektedir. Böylece buğday için 3.300.000 akçe, arpa için de 2.800.000 akçe ödeme yapılmıştır²⁷.

1735- 1736 (1148) tarihlerinde Derviş Mehmed Ağa marifetiyle 80 bin İstanbul kilesi buğday, 15 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için de belirlenen fiyat 1734-1735 (1147) yıllarındaki ile aynıdır. Buğdayın her bir kilesi için 55 akçe, arpa için 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Böylece yapılan masrafı buğday için 4.400.000 akçe, arpa için de 600.000 akçe olmuştur²⁸.

Aşağıdaki tabloda Erzurum'da bulunan İslam ordusunun iâşe miktarı ve bedelleri verilmiştir²⁹.

Tablo 2: Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusunun Zahire Miktarı ve Bedeli (1733/ 1146- 1736/ 1148)³⁰.

Tarih	Ürünün Cinsi	Ürünün Miktarı (İstanbul kilesi)	İstanbul kilesi İçin Belirlenen Akçe	Toplam Yapılan Ödeme (akçe)
1733- 1734 (1146)	Buğday	40.000 (1.000 ton)	70	2.800.000
1733- 1734 (1146)	Arpa	60.000 (1.500 ton)	45	2.700.000
1734- 1735 (1147)	Buğday	60.000 (1.500 ton)	55	3.300.000
1734- 1735 (1147)	Arpa	70.000 (1.750 ton)	40	2.800.000
1735- 1736 (1148)	Buğday	80.000 (2.000 ton)	55	4.400.000
1735- 1736 (1148)	Arpa	15.000 (375 ton)	40	600.000

²⁶ BA., D.MKF. MBŞ. d. 31826, s. 2- 3.

²⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

²⁸ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

²⁹ BA., D.MKF.d.29061, s. 2. Vesikanın baş kısmında; *Bera-yı tayinat mübayaa-i zehayir-i askeri İslâm an canib-i liva-i mezkûrin mübayaa şudegan be tevarih-i mukabele* şeklinde yer almış daha sonra ise *An canib-i liva-i Erzurum be marifet-i İsmail Ağa emin-i gümrükü Erzurum mübayaa şude fermûde bera-yı sene 1146* şeklinde diğer bir yılda verilmiştir.

³⁰ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1733 yılından 1736 yılına kadar satın alınan buğday ve 1733- 1735 tarihleri arasında ise satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun ve şiddetli sürdüğü dönem olmasıdır.

1731- 1736 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan savaşlar, bazen Osmanlı Devleti'nin bazen de İran tarafının başarılarıyla devam etti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş durumunun belirmesi, Safevi Devleti'nin de doğuda Afganistan üzerine sefere çıkma hazırlıkları içinde bulunması her iki taraf da barış yapmaya zorladı. Ancak 1740 tarihinden sonra durum tekrar gerginleşmeye başladı³¹. Nadir Şah, Hacı Han isimindeki elçisini 3 bin adam, 10 fil dolusu mücevher ve kıymetli eşya ile birlikte İstanbul'a barış görüşmelerinde bulunmak üzere gönderdi³². Caferi mezhebinin 5. mezhep olarak kabulünü ve Mekke'de mezhebine bir makam verilmesini tekrar istedi. Bu istek Osmanlı Devleti tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine İran, Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile ittifaklar düzenledi³³. Nadir Şah'ın Azerbaycan'da hazırlıklar yaptığının öğrenilmesi üzerine Hamalı-zâde Ahmed Paşa Erzurum'da hazırlanacak iâşe için görevlendirildi³⁴. Nadir Şah, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatarak 1743 tarihinde Kerkük'ü işgal etti ve Bağdat'ı kuşattı. Kendisini Timur olarak gören ve kuvvetli bir orduya sahip olan Nadir Şah, Erzurum ve Diyarbakır'ı dahi ele geçirip, Fırat'ın batısına kadar ilerlemek istiyordu³⁵. Bağdat kuşatması başarısız geçen Nadir Şah Kars Kalesi'ni 1744 tarihinde kuşattı ancak bu kuşatmada başarılı olamadı³⁶. Aynı yıl ikinci kez Kars'ı kuşatan Nadir Şah bu kuşatmadan da başarılı olamamış ve Kars'tan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Doğu Anadolu Nadir tehlikesinden kurtarılmıştır³⁷. Kars seraskerliğine Yeğen Mehmed Paşa tayin edildi³⁸. Yeğen Mehmed Paşa orduyla birlikte Nadir Şah'ın karşısına çıktı ancak leventlerin disiplinsizce hareketleri ve savaşmak istememeleri nedeniyle kaybetti ve ordu Kars Kalesi'ne geri dönmek zorunda kaldı. 1746 yılında her iki taraf arasında barış görüşmeleri yapılmaya başlandı³⁹. Yukarıda kısaca izah ettiğimiz 1740- 1747 yılları arasında devam eden Osmanlı- İran savaşları sürecinde Erzurum üzerinden orduya sevk edilecek çeşitli hububat alımlarının miktar ve masrafları belirtilmiştir. Bu hububat miktarı savaşın iyice kızıştığı dönemlerde daha fazla artmıştır. 1740- 1747 tarihleri arasında Erzurum, Kars, Çıldır taraflarında ordu için mübayaaya edilen çok miktarda buğday ve arpa bulunduğunu anlamaktayız.

6 Ağustos 1740 (13 cemaziyülevvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi için 35 bin İstanbul kilesi arpa, 25 bin İstanbul kilesi un Erzurum Eyaleti'nden mübayaası tertip olunmuştur. Çuvalıyla birlikte her bir İstanbul kilesi un için 60 akçe, arpa için 35 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla un için 1.500.000 akçe, arpa için 1.225.000 akçe ve her ikisi içinde toplam 2.725.000 akçelik (22708 guruş) bir masraf oluşmuştur. Yine aynı tarihte Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday ve un, 120 bin İstanbul kile arpanın da alındığı ayrıca belirtilmiştir. Kars Kalesi için 7000 guruş bir meblağ ortaya çıkarken Erzurum Kalesi içinde 22708 guruşluk bir tutar ortaya çıkmıştır. 22708 guruşluk bu tutarın 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum hazinesi malından karşılanacağı da belirtilmiştir⁴⁰.

Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum Kalesi için 12.500 İstanbul kilesi buğday alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için Kars Eyaleti'nden

³¹ M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı: 28- 29, İstanbul, 1975, s. 114.

³² Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih*, C. I, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, 1976, s. 102.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 301.

³⁴ İlker Kulbilge, "18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2010, s. 328.

³⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Kars, 1963, s. 542.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 304- 305.

³⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 543- 544.

³⁸ Şem'dânî- Zade, *Mür'i't Tevârih*, C. I, s. 113.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 305- 307.

⁴⁰ BA., C.A.S. 13299.

mubayaa edilen buğdayla kıyas edilerek 45 akçe bir fiyat belirlenmiştir. 5.000 kantar peksimetin her bir kantarı için pişirilmesi, taşınması, değirmen ve diğer masrafiyle birlikte 32 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 562.500 akçelik (4.687,5 guruş) bir masraf oluşurken, peksimet için 170.000 akçelik (1.416 guruş 20 akçe) bir masraf ortaya çıkmıştır. Buğday ve peksimetin toplam bedeli 6.104 guruş 20 akçe olup bunun 4.000 guruşunun 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum hazinesi malından ödenmesi ferman olunmuştur. Buğday ve peksimetin Erzurum'daki iç kalede bulunan ambarlara konulması ve yapılan masrafı belirten tertip defterinin de baş muhasebeye kaydedilmesi istenmiştir⁴¹.

31 Mart 1741 (13 Muharrem 1154) tarihinde Erzurum Valisi Vezir Veli Paşa'ya, Erzurum kadısına, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadılarına ve Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'ya gönderilen bir hükümde daha önceden Erzurum gümrük emni tarafından 60 bin kile un ve arpa, 5 bin kantar peksimet alındığı belirtilmiştir. Bunlara ilaveten 41600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin İstanbul kilesi arpanın da alınması emredilmiştir. Ayrıca 10 bin kantar peksimetin pişirilmesi için de 25 bin İstanbul kilesi buğdayın mubayaası ferman olunmuş ve baş muhasebeden gönderilen *sûret-i defterde* olduğu gibi yapılması emredilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 50 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için ise 30 akçe bedel oluşturulmuştur. Buna göre buğday, arpa ve peksimet için toplamda 141.833 guruşluk bir meblağ ortaya çıkmıştır. Bu meblağdan 40 bin guruşun da hemen havale edileceği Erzurum Gümrük Emni'ne bildirilmiştir⁴². Ordu için gerekli olan hububat; mubayaacılar, kazaların kadıları, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ile ayanların ve halkın katılımıyla kaza sakinleri arasında paylaşılırmaktaydı. Bu paylaşım kazadaki hane sayılarına göre olabildiği gibi tahammüllerine göre de olmaktadır⁴³. Bu durumu Erzurum'daki kazalarında görmek mümkün olmuştur. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa 66.600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin arpayı Erzurum Eyaleti'ndeki çeşitli kazalardan mubayaa etmiştir. Ancak Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarında levendlerin eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı bu kazalardaki köyler tahrip olmuştur. Dolayısıyla Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarından mubayaa edilecek zahire miktarında indirim yapılması ve indirim yapılan zahire miktarının diğer kazaların tahammülüne göre toplanılması istenmiştir⁴⁴. Aşağıdaki Tabloda 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum kazalarından mubayaa edilen buğday ve arpa ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 3: Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Kazalardan Alınan Buğday, Arpa Miktarı ve Yapılan Masraf (1741- 1742/ 1154)⁴⁵

Kazanın İsmi	Satın Alınan Buğday Miktarı	Satın Alınan Arpa Miktarı	Buğdaya Ödenen Ücret (akçe)	Arpaya Ödenen Ücret (akçe)	Toplam Tutar (akçe)
Erzurum Merkez	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Pasin ve Micinkerd	5.000 İ.K	36.000 İ.K	250.000	1.080.000	1320.000
Kığı	3.500 İ.K	30.000 İ.K	175.000	900.000	1.075.000
Tercan	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Kemah Kuruçay ve Gürcanis	5.500 İ.K	40.000 İ.K	275.000	1.200.000	1.475.000
Tortum	1.000 İ.K	5.000 İ.K	50.000	150.000	200.000
İspir	3.000 İ.K	10.000 İ.K	150.000	300.000	450.000

⁴¹ BA., C.AS. 4201.

⁴² BA., C.AS. 54669.

⁴³ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 128.

⁴⁴ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

⁴⁵ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

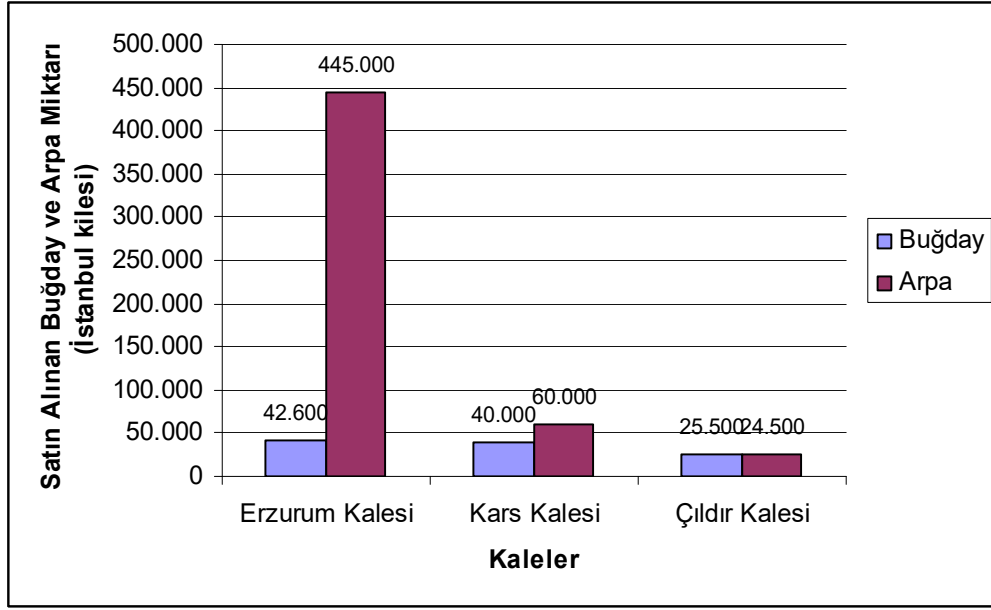
Bayburt	3.000 İ.K	28.000 İ.K	150.000	840.000	990.000
Kız-ucan	1.000 İ.K	7.000 İ.K	50.000	210.000	260.000
Kelkit	2.000 İ.K	6.000 İ.K	100.000	180.000	280.000
Hınıs ve Tekman	1.900 İ.K	12.000 İ.K	95.000	360.000	455.000
Şirân	2.000 İ.K	2.666 İ.K	100.000	79980	179.980
Karahisar-ı şarki	22.200 İ.K	148.333 İ.K	1.110.000	4.449.990	5.559.990
Genel Toplam	66.600 İ.K (1.665 ton)	445.000 İ.K (11.125 ton)	3.330.000akçe (27750 guruş)	13.350.000 akçe (111.250 guruş)	16.680.000 akçe (139.000 guruş)

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum Eyaleti'nde en fazla buğday ve arpanın satın alındığı kaza, Karahisar-ı Şarki'dir. Bu kazadan 22.200 İstanbul kilesi buğday ve 148.333 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Bu miktar Erzurum Eyaleti'ndeki tüm kazalardan satın alınan arpa ve buğdayın neredeyse üçte birine denk gelmektedir. Dolayısıyla en fazla harcama bu kazada yapılmıştır. Karahisar- ı Şarki kazasından sonra en fazla buğday ve arpanın satın alındığı yerler ise Erzurum ve Tercan'dır. Her iki kazadan da 6.000 İstanbul kilesi buğday ve 40.000 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın en az satın alındığı kaza ise 1.000 İstanbul kilesi ile Tortum, arpanın en az alındığı kaza ise 2.666 İstanbul kilesi ile Şiryan kazasıdır. Ayrıca peksimetin pişirilmesi için de Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan 12.500 İstanbul kilesi daha alınmıştır. Bunun için de 625.000 akçe ödeme gerçekleşmiştir⁴⁶.

Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine 1741- 1742 (1154) yılında gelen buğday, arpa miktarını ve bunlara yapılan masrafları karşılaştırmak mümkün olmuştur. 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum Kalesi'ne 41.600 İstanbul kilesi Buğday, 445 bin arpa alınırken, Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday, 60 bin İstanbul kilesi arpa, Çıldır Kalesi için de 25.500 İstanbul kilesi buğday, 24500 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Aşağıdaki grafikte 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri için satın alınan buğday ve arpa miktarı verilmiştir.

⁴⁶ BA., D.MKF.d. 29604, s. 1- 2.

Grafik 1: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarı (1741- 1742/ 1154)⁴⁷

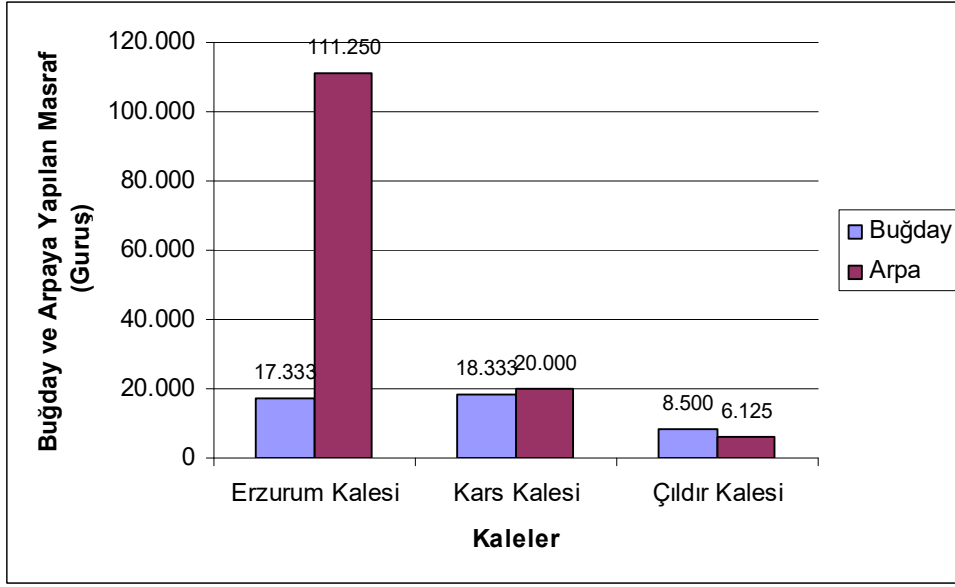
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'ne gelen buğday ve arpa miktarı Kars ve Çıldır Kalelerine oranla daha fazladır. Üstelik alınan arpa miktarı buğday miktarına göre de fazladır. Bu miktarın fazla olmasının nedeni sefer sırasında götürülen hayvanların çokluğudur. Sefere gidecek askerlerin et ihtiyacının karşılanması, mühimmatın taşınması, askeri sevkiyatın sağlanması, süvari askerlerin binek ihtiyacı gibi durumlar için çok miktarda at, katır, deve, manda, inek, öküz, koyun v.b hayvanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hayvan sayıları orduda bulunan insanlarla karşılaştırıldığında 1/ 2 veya 1/3 oranından daha fazladır ve hayvanlar askerlere nazaran beş kat daha fazla yiyecek tüketmektedirler⁴⁸. Savaş dönemlerinde yokluğu en fazla hissedilen ürünlerin başında hayvan yemi gelmektedir. Hacminin fazla olmasından dolayı uzaktan temin edilmesi zordur. At insana nazaran gıdasızlığa daha az tahammül etmektedir. Sefer sırasında süvari ve topçu birliklerinin sayısı hayvan yeminin tüketimini de artırmaktadır⁴⁹.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır kaleleri için alınan Buğday ve arpa için yapılan masraflar gösterilmiştir.

⁴⁷ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

⁴⁸ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 171.

⁴⁹ Clausewitz, s. 385.

Grafik 2: Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1741- 1742/ 1154)⁵⁰.

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi için alınan buğdaya 17.333,3 guruş, arpa için 111.250 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi için buğdaya 18.333,3 guruş, arpa için 20.000 guruş; Çıldır Kalesi'nde ise buğday için 8.500 guruş, arpa için de 6.125 guruş masraf yapılmıştır. Erzurum Kalesi'nde buğday ve arpaya toplamda 128.583,3 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Bu masraf Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazladır⁵¹.

1742- 1743 (1155) tarihlerinde Ordu Defterdarı Mustafa Bey tarafından 30 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için de 70 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Toplamda buğday için 2.400.000 akçe, arpa için ise 8.400.000 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için yapılan toplam masraf 10.800.000 akçe (90.000 guruş) olmuştur. Yine aynı yılda Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılardan Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 40 bin İstanbul kilesi buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır⁵². Peksimetin pişirilmesi için de 12.500 İstanbul kilesi buğday daha alınmıştır. Böylece İsmail Ağa 52.500 İstanbul kilesi buğday almıştır. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'ya Erzurum hazinesi peşin malından 20.000 guruş havale olunmuştur. Ayrıca Ordu Defterdarı Mustafa Bey'in Erzurum'da bulunan Ordu-yı hümayun için yapmış olduğu masraflar için de Hazine-i Âmire'den 80.000 guruş gönderilmiştir⁵³. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyatı ise ordu defterdarı Mustafa Bey'in belirlediğinden farklıdır. Ordu defterdarı Mustafa Bey buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpa için ise 70 akçe bir fiyat belirlerken; Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 55 akçe, arpa için ise 40 akçelik bir fiyat oluşturmuştur. Dolayısıyla Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 2.200.000 akçe, arpa için ise 2.400.000 akçelik bir ödeme gerçekleştirmiştir. Buğday ve arpanın her ikisi için toplam 4.600.000 akçelik (38.333 guruş) bir tutar ödenmiştir. Sonuç itibarıyla Erzurum Kalesi için 1742- 1743 (1155) yıllarında toplam da 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Buğday için 38.333 guruş, arpa için de 90.000 guruş ödeme gerçekleşmiştir.⁵⁴

⁵⁰ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵¹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

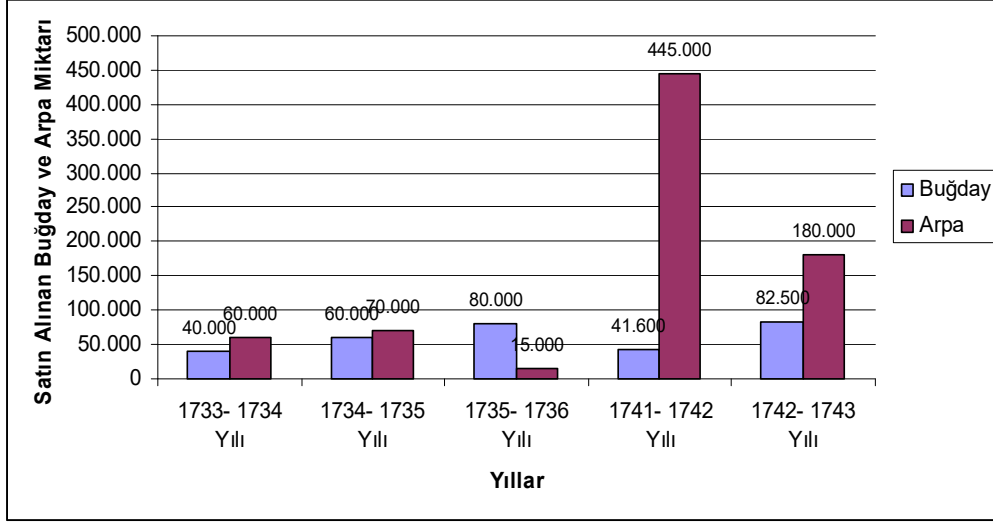
⁵² BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵³ Yahya Koç, "149 Numaralı Mühime Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 338, 339, 340.

⁵⁴ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2. 149. Numaralı Mühimme Defterinin 215 hüküm numarasında Erzurum Gümrük Emininin 40.000 İstanbul kilesi buğdayın dışında birde peksimet için 12.500 İstanbul kilesi buğdayın alındığını belirtmiştir. Ancak 29061 numaralı Mevküfat defterinde bu bilgi yer almamıştır. Bu defterde sadece 40.000 İstanbul kilesi buğdayın alındığı bilgisi yer almış ve yapılan masrafta 40.000 İstanbul kilesi üzerinden hesaplanarak verilmiştir. Dolayısıyla yapılan

Erzurum'a 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde gelen buğday ve arpa miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

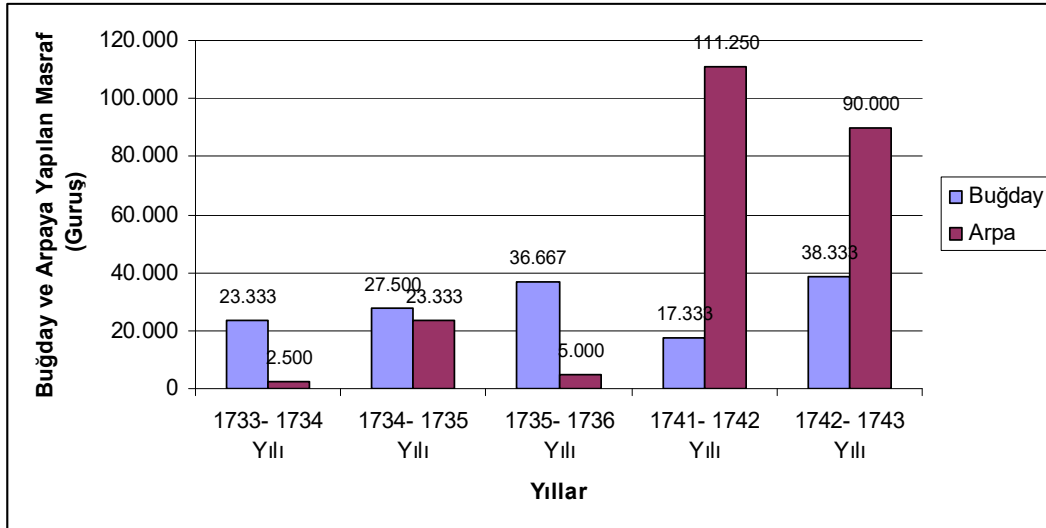
Grafik 3: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarının Yıllara Göre Dağılımı (1733- 1743)⁵⁵

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere en fazla buğday 82.500 İstanbul kilesi ile 1742- 1743 yıllarında satın alınmış iken, en az 40.000 İstanbul kilesi ile 1733- 1734 yıllarında alınmıştır. En fazla arpa miktarı da 445.000 İstanbul kilesi ile 1741- 1742 yıllarında olmuş, en az ise 15.000 İstanbul kilesi ile 1735- 1736 yıllarında satın alınmıştır⁵⁶.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum Kalesi'nde 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde buğday ve arpa miktarına yapılan masraflar guruş cinsinden gösterilmiştir.

Grafik 4: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1733- 1743)⁵⁷

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere buğdaya 1742- 1743 (1155) yılları arasında 38.333 gurusluk bir masraf yapılmış ve en fazla masraf yapılan yıl olmuştur. En az masraf ise 1741- 1742

masraflarda Peksimet için alınan buğday hariç tutulmuştur. Bkz: Yahya Koç, 149 Numaralı Mühimme Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743), s. 338; BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁵ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

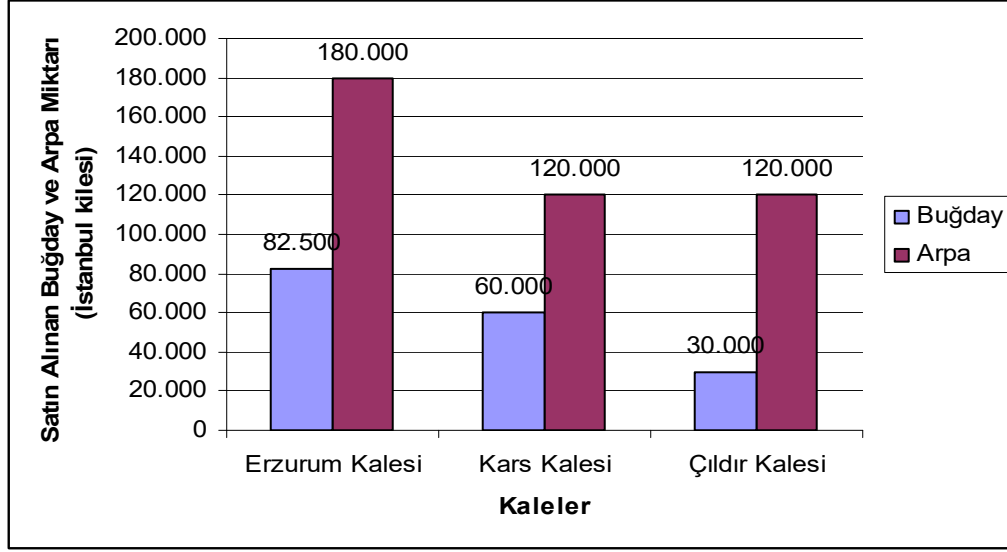
⁵⁶ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

(H 1154) yılları arasında 17.33 guruşla gerçekleşmiştir. Arpa için 1741- 1742 (1154) yılları arasında 111.250 guruşluk bir masrafla en fazla masraf yapılan yıl olurken, en az masraf ise 5.000 guruşla 1735- 1736 (1148) yıllarında gerçekleşmiştir⁵⁸.

1742- 1743 (1155) yıllarında Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine alınan buğday ve arpa miktarını ve verilen ücretleri karşılaştırmak mümkün olmuştur. Erzurum Kalesi için 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa alınırken; Kars Kalesi için 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa; Çıldır Kalesi için de 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır⁵⁹.

Grafik 5: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Arpa ve Buğday Miktarı (1742- 1743/ 1155)⁶⁰

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi almış olduğu 180 bin İstanbul kilesi Arpa ile Kars ve Çıldır Kalelerinin önünde yer almaktadır. Kars ve Çıldır Kaleleri ise 120 bin İstanbul kilesi arpa satın almışlardır. Yine grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi satın aldığı 82.500 İstanbul kilesi buğdayla Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazla buğday temin etmiştir. Kars Kalesi 60 bin, Çıldır Kalesi ise 30 bin İstanbul kilesi buğday satın almıştır. Sonuçta Erzurum Kalesi'nin Kars ve Çıldır kalelerine göre daha fazla buğday ve arpaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Erzurum Kalesi'ne giden asker sayısı ile hayvan miktarındaki artıştan ileri geldiğini düşünmekteyiz.

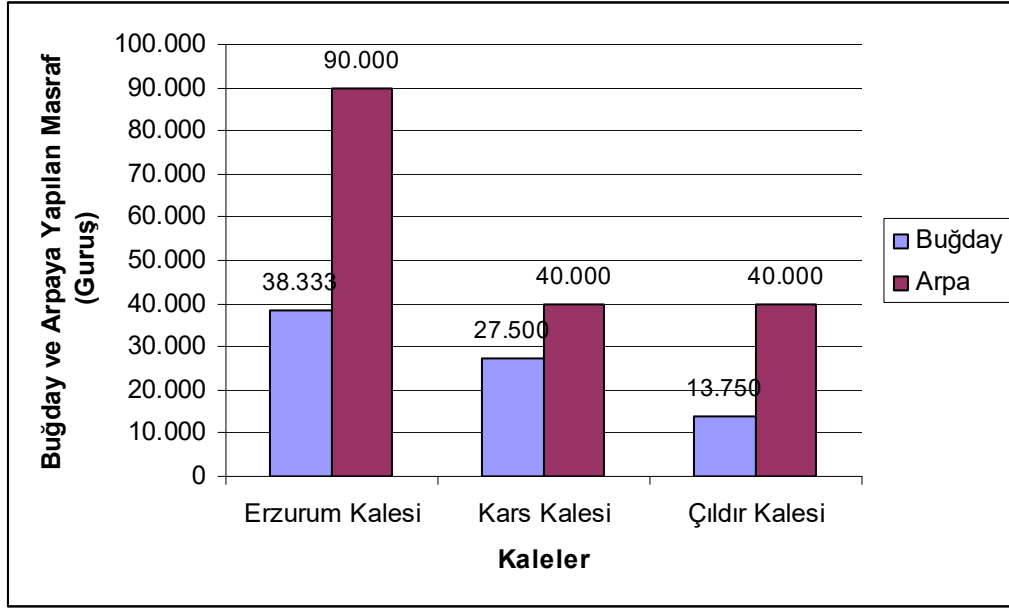
Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerinin buğday ve arpa için yapılan masraf gösterilmiştir.

⁵⁸ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵⁹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶⁰ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

Grafik 6: Erzurum, Kars, Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1742- 1743/ 1155)⁶¹

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde Buğday için 38.333 guruş, arpa için ise 90.000 guruş olmak üzere toplamda 128.333 guruşluk bir meblağla Kars ve Çıldır Kaleleri'ne oranla daha fazla bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi'ne buğday için 27.500 ve arpa için 40.000 guruş olmak üzere toplamda 67.500 guruş; Çıldır Kalesi'nde buğday için 13.750, arpa için ise 40.000 guruş ve toplamda 53.750 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶².

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayinatları için Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa için ise 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 3.300.000 bin akçe, arpa için ise 4.200.000 akçelik bir bedel oluşmuştur. Her ikisinin toplam bedeli ise 7.500.000 akçe (62500 guruş) etmektedir⁶³.

1744- 1745 (1157) tarihlerinde ise Erzurum'da bulunan ordu için 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 150 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için bir önceki yılda olduğu gibi fiyatlar değişmemiştir. Buğday için 55 akçe, arpa için ise yine 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Sonuç olarak buğday ve arpa için 57.500 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶⁴.

1745 yılında İran tarafındaki Ordû-yi Hümâyûn için gerekli zahire ihtiyacının karşılanması için zahire mubayaasına memur Mustafa tarafından Sivas, Erzurum eyaletlerinden zahire mubayaa edilmesi ve Trabzon ambarındaki mevcut zahireden de temin edilmesi istenmiştir. Sivas ve Erzurum eyaletlerinden mubayaa edilen zahire ile Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum Kalesi'ne gönderilmesi ve zahire mubayaası için Hazine-i Âmire den nakit 100.000 bin guruşun havale edileceği bildirilmiştir⁶⁵.

Gürcistan halkından olan İmerler; Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne her yıl ödedikleri 300 kese vergiyi ödememiş ve Çıldır Valisi'nin istediği miktarda esir göndermeyi de reddetmişlerdi⁶⁶. Gürcistan da iç karışıklıklar artmış bunun üzerine Hasan Paşa Çıldır Valisi ve Gürcistan üzerine serasker olmuştu. Gürcistan'daki iç savaş gittikçe büyüdü ve Osmanlı Devleti

⁶¹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶² BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶³ BA., D.MKF. d. 29601, s. 5.

⁶⁴ BA., D.MKF. d. 29601, s. 6.

⁶⁵ BA., MHM. d. 152, s. 32/ 122.

⁶⁶ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991, s. 351- 352.

için büyük bir problem oldu. Çıldır Valisi Hasan Paşa, Güril üzerine harekete geçerek Bori Kalesi'ni ele geçirmiş, orduya gerekli hububatı temin edebilmek için Gürcü Prenslere Dadyan'ı tutsak etmiş ve Sianço Kalesi'ni ele geçirmişti. Sianço Kalesi'nin muhafızlığına Prens Salomon'un yeğeni Tahmuras'ı atamış, Prens Salomon ise 1765 tarihinde Ruslara sığınmıştı⁶⁷. Gürcistan'daki sefere katılmak üzere Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli sancaklardan mekkâre⁶⁸ ve bârgîrlere gönderilmiştir.

Erzurum Eyaleti'ndeki sancaklardan toplanan mekkâre ve bârgîrlere Çıldır Valisi Hasan Paşa ordusuna zahire taşıma işinde kullanılacaktır. 1765 yılının Nisan sonlarında (evahir-i Şevval 1178) Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya ve Erzurum'a bağlı Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt sancak beylerine gönderilen bir hükümde; Çıldır Valisi ve Gürcistan tarafına memur olan başbuğ Hasan Paşa'ya ulaştırılmak üzere mühimmat ve zahirenin bulunduğu bildirilmiştir. Bu mühimmat ve zahirenin ulaştırılması için 2.000 yük bargirine ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacın 1.000 adedinin Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt'ten adamları, çuvalları ve ipleriyle birlikte tedarik edilip, Hasan Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir⁶⁹. 1766 yılı Mart ortalarında (evâil-i Şevval 1179) Erzurum Valisi Seyyid Numan Paşa'ya, Diyadin Sancağı Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olup, bu işe mübaşir tayin olan Silahdar Hüseyin'e, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadı ve naiplerine bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Gürcistan seferine tayin olan Çıldır Valisi Hasan Paşa'nın maiyetine gerekli olan zahirenin taşınması için Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları ile bu sancakların dışındaki Erzurum'a bağlı diğer sancaklardan bârgîr ve mekkârenin toplanması istenmiştir. Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları Gürcistan seferinden muaf tutulmuş ve bunun mukabilinde 500 mekkâre ve bârgîr vermeleri istenmiştir. Erzurum'un diğer sancaklarından da saman ve çuvalıyla birlikte 1.000 mekkâre ve bârgîrin toplanması emredilmiştir. Böylece toplamda 1.500 adet mekkâre ve bârgîr temin edilerek mübaşir tarafından ordudaki mekkârebaşına teslim edilmesi emredilmiştir. Her 4 mekkâre için 25 akçelik bir ücretin ordu defterdarı tarafından ödeneceği de belirtilmiştir⁷⁰. Erzurum Valisi es-seyyid Numan Paşa'ya 1766 Mayıs başlarında (evâhir-i Zilkade 1179) gönderilen bir hükümde, Erzurum Eyaleti'ndeki zeamet ve tımar sahibi neferlerin Gürcistan başbuğu olan Hasan Paşa'ya ulaştırılacak olan zahire nakli ve diğer umumi hizmetler için görevlendirildiği belirtilmiştir⁷¹.

Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mubayaa edilen zahirenin zaman zaman Kars Kalesi'ne de gönderildiğini görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşanmasıdır. İran hududu üzerinde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir ocaklık olan Baban Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı İran hükümdarı Kerim Han'a sığınmasıyla Osmanlı Devleti ile İran arasında gerginlik ortaya çıktı. İran Hükümdarı Kerim Han, Baban Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın yeniden mutasarrıflığa atanmasını istemiş ancak bu istek Bağdad Valisi Ömer Paşa tarafından reddedilmiştir⁷². Osmanlı Devleti, Rusya ile imzaladığı ve çok ağır hükümler barındıran Küçük Kaynarca Antlaşması maddelerini hafifletmek gibi büyük bir çaba

⁶⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 376.

⁶⁸ Mekkâre; Osmanlı ordusunda yük taşıma işlerinde kullanılmak amacıyla kiralanmak suretiyle tutulan at, eşek, deve gibi yük hayvanlarına denir. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006, s.1043. Mekkâre tavilesi ise yük taşımak amacıyla tutulan hayvan kfilesine anlamına gelmektedir. Parlatır, s. 1644. Trabzon ve Sivas'tan Erzurum Kalesi'ne nakledilecek mühimmat ve zahirenin taşınması için mekkâre tavileleri tutulmuştur. Mesela; 17 Mart 1743 (21 Muharrem 1156) tarihinde Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek mühimmat ve zahire için 1.231 adet yük hayvanı tutulmuş ve bu hayvanların her birine 5 guruş ödemeyle toplamda 6.155 guruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Erzurum Gümrük malından karşılanması istenmiştir. Bkz. BA., *C.A.S. 7141*. Erzurum'dan Van, Kars ve Ahıska kalelerine mühimmat naklinin gerçekleştirilmesi için de yük hayvanları tutulmuştur. 11 Ocak 1743(15 Zilkade) tarihinde Erzurum Kalesi mevcudundan Van Kalesi'ne gidecek 100 adet yük hayvanının her birisine 16 guruştan 1.600 guruş, Kars Kalesi'ne gidecek 65 hayvanın her birisine 7 guruştan 455 guruş, Ahıska Kalesi'ne gidecek 60 yük hayvanı için 8 guruştan 480 guruş bir ödeme yapılmıştır. Yük hayvanlarına verilen bu ücretteki farklılığın mesafeye ve hayvanın cinsine göre değiştiğini düşünmekteyiz. Bkz. BA., *C.A.S. 17066*.

⁶⁹ BA., *MHM. 164*, s. 216.

⁷⁰ BA., *MHM. d. 164*, s. 410, 411/ 1631.

⁷¹ BA., *MHM. d. 164*, s. 446/ 1768.

⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459.

içinde olmasına rağmen yine de İran'a karşı savaşmaya karar verdi. Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya ve Kerkük Valisi Hasan Paşa'ya gerekli hazırlıkların yapılması emredildi⁷³. İran hükümdarı Kerim Han, Mehmed Paşa'ya bir miktar asker vererek onun zorla mutasarrıf olmasını istemiş; ancak İran askerleri Osmanlı Ordusu karşısında yenilmiştir. Bu duruma hiddetlenen Kerim Han, kardeşi Sadık Han'ı 20.000 kişilik orduyla Basra'ya gönderirken; diğer bir 20.000 kişilik bir orduyu da Doğu Anadolu Bölgesine göndermiştir. Sadık Han, Mart 1775 tarihinde Doğu Anadolu'da büyük bir yağmalama hareketini başlatmıştı⁷⁴. İran'ın Basra'yı ele geçirmesi üzerine 2 Mayıs 1776 tarihinde İran'a karşı savaş ilan edilmiştir⁷⁵. Osmanlı Devleti İran üzerine askeri kuvvetlerini göndermeye başlamış Gürcistan ve Azerbaycan hanlarıyla da görüşerek İran Hükümdarı Kerim Han'a karşı ittifak etmemeleri ve tarafsız kalmaları istenmiştir⁷⁶. Erzurum'a bağlı Bayezid Kalesi'ne muhtemel bir İran saldırısına karşı gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Van Beylerbeyi'nin Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa ile sürekli irtibat içinde bulunması istenmiştir⁷⁷. Bunun üzerine 5 Temmuz 1776 (18 Cemaziyülevvel 1190) tarihinde Hasan Kale Sancağı ve Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mübayaaya edilen 50.000 İstanbul kilesi buğday ve 30.000 İstanbul kilesi arpa Erzurum ambarından Kars Ordu Defterdarı İbrahim'e gönderilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi 35 akçedir. Buğday için 2.750.000 akçe, arpa için ise 1.050.000 akçelik bir meblağ oluşmuştur. Bu meblağ gurusu olara her iki ürün için 31.666,5 gurusu 20 akçeye tekabül etmektedir⁷⁸.

1782- 1783 (1197) yıllarında ise 20 bin İstanbul kilesi buğday, 40 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Ancak önceki yıldan farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 30, arpa için ise 20 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Dolayısıyla buğday ve arpa için 11.666,5 gurusluk bir bedel ortaya çıkmıştır⁷⁹.

Bazı sancak ve kazalarda üzerine düşen mübayaaya zahiresini temin etmek oldukça güçleşmiş ve kıtlıktan dolayı zahire ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Bazı kazalar bu durumdan dolayı zahireden muaf tutulmuştur⁸⁰. 6 Şubat 1784 (14 Rebiyü'l-evvel 1198) tarihinde Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir hükümdede; Erzurum'daki kazalardan 60.000 İstanbul kilesi arpa ve buğdayın toplanılması istenmiştir. Ancak Erzurum kazalarından 29.447 İstanbul kilesi zahirenin toplanılarak Erzurum'daki mirî ambarına konulurken, Kemah, Kuruçay ve Gürcanis kazalarının muafiyetlerinden ve Malazgirt Sancağı ahhalilerinin de perişan olmasından dolayı istenilen miktar tam olarak elde edilememiştir⁸¹.

Erzurum Valisi Vezir Seyyid Mustafa Paşa'ya, Erzurum kazalarındaki kadılara, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi'ye Gümüşhane Emmini'ne ve Kığı Mütevellisi Mehmed'e gönderilen bir fermanla 1784- 1785 (1199) yıllarına mahsuben Erzurum eyaletine bağlı kazalardan 50.000 İstanbul kilesi buğday ile 30.000 İstanbul kilesi arpa mübayaası emredilmiştir. Ancak 30.000 İstanbul kilesi buğday ve 22.029 İstanbul kilesi arpa alınabilmiştir. Hedeflenen miktara ulaşamamasının sebebi ise Gümüşhane'ye bağlı Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazalarıyla, İspir, Kız-ucan, Malazgirt, Hasan, Tekman sancaklarında bazı muafiyetlerin var olması ve bazılarında ise iklimin sert geçmesinden dolayı toplanılamamıştır. 1782- 1783 (1197) ve 1784- 1785 (1199) yıllarında tahsil edilemeyen buğday ve arpanın Gümüşhane Emmini tarafından bir an önce tahsil edilip, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi Bey'e teslim edilmesi ferman olunmuştur⁸².

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayına Kurulu: Mustafa Gencer, Dündar Alikılıç, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008, s. 94.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459, 460.

⁷⁵ Sıtkı Uluerler, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774- 1848)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ, 2009 s. 55.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 460.

⁷⁷ Uluerler, s. 56.

⁷⁸ BA., *D.MKF.d. 29601*, s. 4.

⁷⁹ BA., *D.MKF. d. 29601*, s. 9.

⁸⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 130.

⁸¹ BA., *C.AS. 45996*.

⁸² BA., *C.AS. 49131*.

1.2. Sivas ve Trabzon

Erzurum'da iken Osmanlı ordusunun zahire temin edildiği en önemli merkezlerden birisi de Sivas ve Trabzon eyaletleridir. Sivas Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalardan temin edilen zahirenin miktarı ve masrafı tespit edilmiştir. Trabzon ambarından temin edilen zahirede böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Trabzon'dan temin edilen zahirenin hangi sancak ve kazalardan temin edildiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

Trabzon Ambar Emimi Mustafa'ya 10 Mayıs 1733 (26 Zilkade 1145) tarihinde gönderilen bir hükümde Trabzon'da bulunan çeşitli mühimmatla birlikte Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum'a ve Erzurum'dan da Revan, Gence, Van ve Tiflis kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat ve zahirenin taşınması için Erzurum eyaleti ile Bayburt kazalarından mekkâre tavilelerinin hazırlanması ve bunun için de Asitane-i Saadet'ten 7.500 guruş ve yapılan 2.500 guruş zamlı birlikte 10.000 guruş ödemenin nakit olarak yapılacağı bildirilmiştir⁸³.

Trabzon Ambar Emimi Osman Ağa tarafından Trabzon ambarı mevcudundan 29 Temmuz- 30 Eylül 1742 (26 Cemaziyülevvel- 30 Receb 1155) tarihleri arasında 4.423 İstanbul kilesi arpa, 1.658,5 İstanbul kilesi buğday ve 4.760 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Trabzon ambarındaki bu arpa, buğday ve un Erzurum'daki mîrî ambarlarına mekkâre, davar, bârgîr, katır ve ekrâd tavileleriyle taşınarak teslim edilmiştir⁸⁴.

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında İran seferi için Erzurum'da toplanan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin Sivas Eyaleti'nden karşılandığını görmekteyiz. 1743 Mayıs başlarında (evâsıt-ı rebiyü'l evvel 1156) Sivas Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; Erzurum seraskerinin maiyetindeki İslam ordusu için Sivas'ta toplanan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca bu zahirenin Erzurum'a gönderilmesi içinde gerekli mekkâre davarlarının Sivas Eyaleti'ndeki aşiret ve obalardan temin edilmesi ve ücretlerinin de nakit olarak verilir, bir an önce Erzurum'a varılması istenmiştir⁸⁵. Sivas'tan mekkâre ihracını sağlanması için Sivas Eyaleti'ndeki kadınlara, naiblere, aşiret ve boy beylerine 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l evvel 1156) gönderilen bir hükümde; Erzurum'daki İslam ordusu için gerekli zahirenin ulaştırılmasında kullanılacak deve, katır ve bârgîrlere için ödenecek ücretlerin yine nakit olarak Zâralızâde⁸⁶ elinden ödeneceği bildirilmiştir. Eğer kaza ve aşiretlerden mekkârenin Erzurum'a gönderilmesinde herhangi bir kusuru görülürse; o kaza ve aşiret sahiplerinin özrünün kabul görülmeyeceği ve şiddetli cezalarla karşılaşacağı bildirilmiştir⁸⁷. Erzurum'a varması gereken zahire ile mekkârenin gönderilmesi konularında mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Muallâ gediklerinden Feyzullah ile ihracına memur olan Zâralızâde'ye 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l-evvel 1156) bir hüküm gönderilerek; Erzurum'a zahire ile mekkârenin gönderilmediği haberinin alındığı ve kusurlu görülenleri ise şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Dergâh-ı Muallâ gediklerinden Feyzullah ile Zâralı- zadenin gözlerini açıp, gecelerini gündüze katıp, her ne olursa olsun tüm mekkârenin Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir. Zerre kadar bir kusurun olması durumunda bu ikisinin ellerinden sadece ze'amet ve gediğin alınmasının yeterli olmayacağı ve her ikisinin hakkından gelineceği şeklinde sert bir uyarı ile karşılaşmışlardır⁸⁸.

⁸³ BA., C.AS. 54118.

⁸⁴ BA., C.AS. 51949.

⁸⁵ Yahya Koç, s. 666.

⁸⁶ Mehmed Paşa (Zaralızâde): Zaralı Osman Paşa'nın oğludur. Sivas'a yerleşmiş ve mirimiran rütbesiyle Aralık 1745 tarihinde Sultanönü mutasarrıfı, 20 Kasım 1747 tarihinde ise Sivas Valisi olmuştur. Eylül 1750 tarihinde Trabzon'a, Nisan 1751 tarihinde Vidin, 1752 yılının Ocak- Şubat aylarında Sivas'a ikinci defa Vali olmuştur. Görevden aldıktan sonra idam edildi. Kardeşi Feyzullah Efendidir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, C.IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, Haziran 1996, s. 1078.

⁸⁷ Yahya Koç, s. 680- 681.

⁸⁸ Yahya Koç, s. 682- 683.

2 Eylül 1745 (5 Şaban 1158) tarihinde Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya ve Dergâh-ı Âli kapıcı başlarından olan Erzurum Gümrük Emini İsmail'e ve Ordu Defterdarı olup, Erzurum'da görev yapan Mustafa'ya Erzurum'da zahirenin bulundurulması için bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Sivas, Tokat ve Trabzon ambarlarında mevcut bulunan zahirenin kış basmadan ve kış mevsiminde yolların kapanması gibi aksaklıkların görülmesinden dolayı bir an önce Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Sivas, Tokat ve Trabzon'daki zahirenin yük hayvanları ve arabalarıyla Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Ayrıca Erzurum ve Kars'a gönderilen zahire miktarı ile Erzurum ambarında mevcut olan zahire miktarının ayrıntılı bir şekilde deftere kaydedilip Der-saâdete gönderilmesi emredilmiştir⁸⁹.

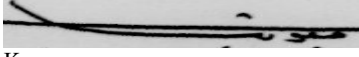
1744- 1745 (1157) yıllarında Erzurum'a gönderilmek üzere Mubayaacı Mehmed tarafından Sivas'a bağlı sancak ve kazalardan arpa, un ve buğday mubayaa edilmiştir. Mubayaa edilen arpa, un ve buğday miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Erzurum Kalesi İçin Sivas Eyaleti'ne Bağlı Sancak ve Kazalardan Satın Alınan Arpa, Un ve Buğday 1744-1745 (1157)⁹⁰

Sancak ve Kaza İsmi	Arpa Miktarı	Un Miktarı	Buğday Miktarı
Arapkir Sancağı	6.020,5 İstanbul kilesi	1.003,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi
Canik Sancağı	18.030,5 İstanbul kilesi.	3.006 İstanbul kilesi	6.012 İstanbul kilesi
Divriği Sancağı	5.023 İstanbul kilesi	838,5 İstanbul kilesi	1.677,5 İstanbul kilesi
Amasya Sancağı	16.162,5 İstanbul kilesi	2.693,5 İstanbul kilesi	5.387,5 İstanbul kilesi
Çorum Sancağı	13.840 İstanbul kilesi	2.306,5 İstanbul kilesi	4.613 İstanbul kilesi
Bozok Sancağı	12.041,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi	4014 İstanbul kilesi
İskilip Kazası	1.899 İstanbul kilesi	316,5 İstanbul kilesi	633 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Turhal Kazası	1.800 İstanbul kilesi	300 İstanbul kilesi	600 İstanbul kilesi
Artıkabad Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Sivas İli Kazası	1.173 İstanbul kilesi	195,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Hüseyin Abad Kazası	600 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Karakuş Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Karahisar Behrem Şah	6.000 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Taşabad Kazası	1299,9 İstanbul kilesi	216,5 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Şarkipare Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	660 İstanbul kilesi
Niksar Kazası	3.805,5 İstanbul kilesi	634 İstanbul kilesi	1.268,5 İstanbul kilesi
Ürgüp Kazası	1.299,5 İstanbul kilesi	216,4 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Tokat Kazası	16011,5 İstanbul kilesi	2.668,5 İstanbul kilesi	5.333 İstanbul kilesi
Sivas, Yıldızılı ve Han Kazaları	3.790 İstanbul kilesi	630 İstanbul kilesi	1.260 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
 Kazası	1.200 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi	400 İstanbul kilesi
 Kazası	398 İstanbul kilesi	66,5 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi

⁸⁹ BA., C.AS. 7142.

⁹⁰ BA., D.MKF.d. 29657, s. 2-3.

Karaman Kazası	1594,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi	531,5 İstanbul kilesi
Kazabad Kazası	5012,5 İstanbul kilesi	835,5 İstanbul kilesi	1671 İstanbul kilesi
 Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Toplam	120.000 İstanbul Kilesi (3.000 ton)	20.000 İstanbul kilesi un (500 ton)	40.000 İstanbul kilesi (1.000 ton)

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Sivas Eyaleti'ndeki sancak ve kazalardan Erzurum için toplam da 120.000 İstanbul kilesi arpa, 20.000 İstanbul kilesi çuvalıyla birlikte un, 40.000 İstanbul kilesi buğday gönderilmiştir. Arpanın her bir kilesi için 20 akçe, un için 50 akçe, buğday için de 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Arpa için 2 milyon 400 bin akçe, un için 1 milyon akçe, buğday için de 1 milyon 600 bin akçe masraf yapılmıştır. Toplam yapılan masraf da 5 milyon akçe (41.666 guruş 20 akçe⁹¹) olmuştur. Bu yapılan masrafın 24.402 guruşu Sivas hazinesi malından, 5.598 guruşu ise Sivas avarızından karşılanmıştır. Mubayaacı Mehmed'e de 5.000 guruş gönderilmiştir⁹².

Dergâh-ı Âli gönüllülerinden Süleyman Ağa mübaşeretiyle 1746- 1747 (1159) tarihlerinde Sivas Eyaleti'nden, Erzurum ve sair mahallere nakledilmek için 40.000 İstanbul kilesi buğday, 20.000 İstanbul kilesi un, 120.000 İstanbul kilesi arpa mubayaa edilmiştir. Sivas hazinesi malından havale olunan 41.666,5 guruş 20 akçe ile ve mîrî fiyat üzere 85.270,5 İstanbul kilesi arpa, 28.674 İstanbul kilesi buğday ve 14.162 İstanbul kilesi un Sivas ve Tokat kazalarından satın alınmıştır. Buğday, arpa ve unun her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyata bakıldığında; arpa için 20 akçe, buğday için 40 akçe, un içinde 50 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece arpa için 1.705.410 akçe, buğday için 1.146.960 akçe, un için ise 708.100 akçelik bir fiyat oluşmuştur. Her üç ürünün toplam bedeli 3.560.470 akçe (29.670,5 guruş 10 akçe) olmuştur⁹³.

1.3. Balkanlar

Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı dönem dönem Balkanlar'dan da karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında İran ile yapmış olduğu savaşlarda ilk defa Rumeli'den Trabzon'a zahire nakliyatı gerçekleşmiştir⁹⁴. Daha sonraki Osmanlı- Safevi savaşlarında bu durum devam etmiştir. Sefer esnasında Balkanlar'dan gelen zahire, gemilerle Trabzon iskelesine ve Trabzon'dan da Bayburt ve Erzurum ambarlarına nakledilmiştir⁹⁵.

5 Mart 1742 (27 Zilhicce 1154) tarihinde Trabzon Valisi Vezir Paşa'ya, Trabzon Kadısına ve Trabzon Ambar Emmini Osman'a gönderilen bir fermanla, Erzurum Seraskeri ve Veziri Numan Paşa'ya Kalas, Silistre sancağına bağlı İshakçı ve Eflak Eyaleti'ne bağlı İbrail iskelelerinden Trabzon iskelesine gemilerle zahire ve peksimetin ulaştırılacağı bildirilmiştir. Trabzon'a ulaştırılan bu zahire ve peksimetin de mekkâre tavileleriyle Erzurum'a ulaştırılması ferman olunmuştur. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilen zahire ve peksimetin taşınma masrafının da Erzurum'da bulunan ordu defterdarı tarafından mekkâre taifesine verilmesi istenmiştir⁹⁶. Dolayısıyla Balkanlarda bulunan Eflak, Silistre ve Tuna kıyılarından Erzurum'a zahire ve peksimetin gemilerle önce Trabzon'a sonra da Erzurum'a getirildiğini anlamaktayız

Osmanlı Devleti kara nakliyatının araba ve at, katır, deve, manda, öküz gibi binek hayvanlarıyla gerçekleştirilmekteydi. Manda ve inek ekseriyetle top arabası taşınmasında kullanılmaktaydı. Farklı türdeki binek hayvanları arazi ve iklim şartlarına göre yük taşımacılığında tercih edilmekteydi. Nakliye işi ise; devletin sahip olduğu mîrî hayvan ve arabayla, kiralama ve

⁹¹ Bir guruş; 120 akçe olarak hesaplanmıştır.

⁹² BA., D.MKF.d. 29657, s. 2-3.

⁹³ BA., D. BŞM.d. 2860, s. 10.

⁹⁴ İşbilir, "İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 22.

⁹⁵ Ömer İşbilir, İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri, s. 34.

⁹⁶ BA., C.AS. 10067; BA., C.AS. 10073.

üçüncüsü; halkı vergilendirilmek suretiyle ellerindeki hayvanlardan istifade etme olmak üzere üç farklı yolla yapılmıştır. Devlet yük hayvanlarını ya kiralama ya da satın alma yoluyla temin etmekteydi.

Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek malzemeler bölgenin coğrafi özelliklerinin zorluğundan dolayı öncelikle Bayburt'a getirilmekte ve bir müddet sonra Erzurum'a nakledilmekteydi. Doğu Karadeniz dağlarının engebesi yüzünden daha çok katırlar tercih edilmekteydi⁹⁷.

1743- 1744 (1156) yılları arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayinatları için Sofya Sancağı'na bağlı Etropoli kazası ile Lofca Sancağı'ndan 8.000 İstanbul kilesi arpa, 1.500 İstanbul kilesi unun Hüseyin Ağa yediyle Niğbolu iskelesinden gönderilmesi istenmiştir. 8.000 İstanbul kilesi arpanın her bir kilesi için 20 akçe, unun her bir İstanbul kilesi için 50 akçelik bir değer biçilmiştir. Un ve arpanın toplam masrafı 235.000 akçe olup, ancak yapılan 55.000 akçelik bir tenzil ile 180.000 akçelik bir fiyat ortaya çıkmıştır⁹⁸.

1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Erzurum'daki askeri sınıfların tayinatları için İsakçı ambarında ve Belgrat Kalesi'nde bulunan zahirenin yine İsakçı, Belgrat ve Niğbolu iskelelerinden Erzurum'a gemilerle gönderildiğini tespit etmekteyiz.

İshakçı İskelesi'nden 1745- 1747 (1158- 1159) yılları içerisinde İsakçı Ambarı'nda bulunan zahirenin yedi gemiyle Erzurum'daki askeri birliklere gönderildiğini anlamaktayız. Kıbrıslı Molla Ali Reis'in komuta ettiği gemide 1.846 İstanbul kilesi arpa ve 2.900 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Arpa ve unun her bir kilesi için 9 akçelik bir fiyat tespit edilmiştir. Dolayısıyla Arpa ve un için toplamda 42.714 akçelik bir bedel ortaya çıkmıştır. Gemide çalışan 21 neferin ücreti ve yapılan yemek masrafıyla birlikte gemi için toplamda 70.074 akçelik bir masraf ortaya çıkmıştır⁹⁹.

Ruşçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği gemide; 242,5 İstanbul kilesi un, 1.100 İstanbul kilesi arpa bulunmuştur. 1.342,5 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Gemide bulunan un, arpa, çalışan 5 nefer ve diğer masrafların tutarı toplam 19.282 akçedir¹⁰⁰. Rusçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği diğer bir gemide ise 1.100 İstanbul kilesi arpa, 4.470 İstanbul kilesi un olmak üzere toplam 5.570 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Her bir İstanbul kilesi için 9 akçe bir bedel oluşturulmuş ve gemi de çalışan 22 neferin masraflarıyla birlikte toplamda 81.810 akçe bir bedel ortaya çıkmıştır¹⁰¹.

Ruşçuk sakini Ali Reis'in gemisine 1.000 İstanbul kilesi arpa, 4.230 İstanbul kilesi un olmak üzere toplamda 5.230 İstanbul kilesi un ve arpa yüklenmiştir. Her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçe ve gemide çalışan 21 nefer ile yapılan tüm masraflar 77.310 akçedir¹⁰².

Ruşçuk sakini Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 19.776 İstanbul kile un bulunmuştur. Gemide çalışan 9 nefer ile taşıma hizmetine yapılan diğer masraflarla birlikte 32.736 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır¹⁰³.

Ruşçuk sakini es- seyyid İbrahim Paşa'nın gemisinde 1.450 İstanbul kilesi arpa, 2.500 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Dolayısıyla un, arpa ve gemi de bulunan 16 neferle birlikte toplam tutar 58.590 akçedir¹⁰⁴.

⁹⁷ İşbilir, "Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu" s. 25, 26

⁹⁸ BA., C.AS. 44893.

⁹⁹ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰⁰ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰¹ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰² BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰³ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

¹⁰⁴ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1.

Ruşçuk sakini Hasan Reis'in komuta ettiği gemide toplamda 5.742 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Diğer gemilerde olduğu gibi un ve arpa için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Gemide görev alan 23 nefere ve yapılan taşıma hizmetine toplam 84.798 akçe ödenmiştir¹⁰⁵.

Belgrad Kalesi ile Niğbolu iskelelerinden bulunan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi için Tuna Nehri iskelesinin mübayaacısı Ali Ağa tarafından 9.087 İstanbul kilesi arpa, 1.068 İstanbul kilesi un alınmıştır. Arpa, un ve gemide bulunan 40 nefer için yapılan toplam masraf 128.965 akçedir¹⁰⁶.

18 Temmuz 1746 (28 Cemâziye'l-âhir 1159) tarihinde Niğbolu İskelesi'nden iki gemiye Erzurum'da bulunan ordu için zahire nakledilmiştir. Niğbolu sakini Cebbar Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 4.537 İstanbul kilesi arpa, 302 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Gemide bulunan 4.839 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için daha öncekilerden farklı olarak 9 akçe yerine 7,5 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece un ve arpa için toplamda 36.293 akçelik bir masraf bedeli kaydedilmiştir. Un ve arpanın her 1.000 İstanbul kilesi için 4 neferin bulunması hesap edilmiş ve böylece 19 nefer taşıma hizmetinde kullanılmıştır. Bu neferlerin 11 akçelik yemek masrafiyla birlikte toplamda 61.373 akçe harcanmıştır.

Niğbolu iskelesi'nden gelen diğer gemide ise 4.550 İstanbul kilesi arpa, 766 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Toplam un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 7,5 akçelik bir değerle toplam da 39.872 akçedir. Ayrıca gemide çalışan 21 neferin taşıma hizmeti ve 11 akçelik yemek masrafı ile birlikte toplam 69.592 akçe harcanmıştır¹⁰⁷.

Sonuç olarak Erzurum'da bulunan ordu için 1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Belgrad, Niğbolu ve İshakçı Ambarları'ndan 456.719,5 İstanbul kilesi arpa, 47.577 İstanbul kilesi buğday, 165.579,5 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Peksimet yapmak için de 36.250 İstanbul kilesi un alınmış ve 14.500 kantar peksimet üretilmiştir. Buna ilave olarak 1.139 kantar peksimet daha temin edilmiştir. Yapılan masraflara bakıldığında 5 Nisan 1745 (3 Rebiyü'l-evvel 1158) tarihinde Erzurum'daki ordu için zahire taşıyan gemiler için 7.500 guruş, peksimetin pişirilmesi ve çuval masrafı için 1 Ağustos 1745 (8 Receb 1158) tarihinde 4000 guruş ödeme yapılmıştır. Belgrad'tan gelen gemi ve çalıştırılan neferler için 6 Kasım 1747 (3 Zilkade 1160) tarihinde 7.122 guruş 31 akçe masraf yapılmıştır. Yapılan tüm bu masraflar hazîne-i âmireden karşılanmıştır¹⁰⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti sınır boylarında bulunan kalelerinin askeri gücünü özellikle sefer sırasında artırmış; bu yerlerde uzun süre yetebilecek kadar gıda stoku yapılmasına önem vermiştir. Bu nedenle hudut boylarında bulunan kalelere buğday, arpa, un, yem gibi temel besin kaynakları göndermiştir. Erzurum Kalesi, Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşandığı 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunun en önemli konaklama, barınma, lojistik ve iaşe temininin sağlandığı merkezlerden biridir. Belgelerde İslam ordusu olarak kendisini vasıflandıran bu ordunun ihtiyaç duyduğu zahire üç bölgede temin edilmiştir. Bu bölgelerden ilki Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalardır. Zahirenin sağlandığı ikinci bölgede; Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal gibi İç Anadolu'da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarıdır. Üçüncüsü bölge ise Orta Avrupa ve Balkanlardır. Orta Avrupa ve Balkanlardan temin edilen zahireler gemilerle Trabzon limanına ve Trabzon'dan da Erzurum Kalesine nakledilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek zahireler için de Trabzon'da mekkâre tavileleri kiralanmıştır. Binek hayvanlarına yüklenen zahireler Trabzon'dan Bayburt üzeri Erzurum Kalesine ulaştırılmıştır.

¹⁰⁵ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰⁶ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

¹⁰⁷ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1- 2.

¹⁰⁸ BA., *D.MKF.d. 30694*, s. 4

Kaynakça

1. Arşiv Kaynaklar

1.1. Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.)

No: 54118, 44828, 13299, 44893, 7142, 51949, 4201, 54669, 17066, 45996, 49131

1.2. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF.d)

No: 29061, 29604, 29657, 30694

1.3. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Mubayaa Mübaşiri Kalemî Defterleri (D.MKF. MBS. d)

No: 31826

1.4. Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM)

No: 164.

2. Diğer Kaynaklar

AHMET CEVDET PAŞA; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayına Kurulu: Mustafa Gencer, Dünder Ali kılıç, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008.

AKTEPE, Münir; Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28-29, 1974- 1975, s.113- 122.

CLAUSEWITZ, Carl Von; *Savaş Üzerine*, İstanbul, 2011.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar; *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007.

_____, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590- 597.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004.

İŞBİLİR, Ömer; 17. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1996.

_____; "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 19- 40.

Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; *Kars Tarihi*, Kars, 1963.

KOÇ, Yahya; "149 Numaralı Mühime Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2011.

KULBİLGE, İlker; "18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2010.

KÜRKMAN, Garo; *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul, Ocak 2013.

MURPHEY, Rhoads; *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007.

PARLATIR, İsmail; *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006

ŞEM'DÂNÎ- ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't Tevârih*, C. I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul, 1976.

TAŞKIN, Ünal; "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ, 2005.

TOURNEFORT, Joseph; *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), C. II, 2008, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara 1988.